

Гімназійні Хори

Для плекання рідної пісні, як і для виступів на релігійних святах, гімназійна молодь організувала хори. В гімназії було два хори: хор українців і хор поляків. Траплялись між учнями добрі голоси, як: сл.п. Амброзій Рибак – феноменальний бас, згодом парох на галицькому Поділлі, баритон Микола Вергун, згодом парох в Нараєві, Микола Галій баритон, Роман Любінецький – тенор, оперний співак, професор співу, о. Орест Дурбак, о. Осип Скасків, який без напруги тягнув високі „ц”, та інші. Амброзій Рибак походив зі села Шумляни Великі, пов. Підгайці, де його батько о. Микола був парохом. Матуру здавав у Бережанах в 1880 р. Закінчивши теологію в 1884 р. був сотрудником у селі Соснів, пов. Підгайці, а в 1903 - 1910 рр. – був парохом села Утіхович, пов. Перемишляни. У Перемишлянах він організував т-во „Боян”, головою якого був радник суду Володимир Сінгалевич, згодом посол до австрійського парламенту у Відні. Від 1910 - 1927 був о. Амброзій парохом у Соснові, де й помер.

Вже в гімназії визначався гарним голосом, вродою, мав абсолютний слух і, як говорилося мав опановані ноти на „екс”. Бездоганно відзначали голос А. Рибака сольові партії в псальмах А. Боршнянського і „Плотію уснув”. Любив музику, грав на геліконі, належав до гімн. оркестри, яку провадив колиш. військовий капелъник, чех Кліма. Любителі музики серед місцевих громадян намавляли Рибака студіювати

спів, давали стипендію, але в тих часах такі речі не мали зрозуміння. Виступав у 1887 р. на концерті в честь престолонаслідника Рудольфа, де зустрівся із співачкою Соломією Крушельницькою. Вона у спогадах твердила, що А. Рибак своїм голосовим матеріалом міг би досягти світової слави. 1).

1904 року „Боян” під диригуванням о. Остапа Ніжанковського і під протекторатом митрополита Кир Андрея, давав концерт на користь „Української Народньої Лічниці” у Львові. Хор співав Генделя „Христос”, а що до слів Христа не було у Львові соліста, запросили о. А. Рибак. Про його виступи на концертах, між інш. на пошану Миколи Лисенка, писали: „А незатертим спомином лишився мені концерт в честь Миколи Лисенка, що відбувся у Львові в 1904 р.” 2). До співучасті в залі львівської фільгармонії був запрошений хор академічної гімназії, львівський „Боян” та хори з краю. І в тому чисельно зібраному хорі найліпшим співаком таки був сільський парох о. А. Рибак. Він мав та-

Гімназійний хор у Бережанах в 1932 р. Посередині сидить проф. Лев Крипякевич.

кий сильний голос, що М. Лисенко назвав його галицьким Шалапінном. 3).

На відзначення сторічного ювілею Бережанської гімназії в 1906 р. відбувся святковий концерт у залі „Сокола”, на якому при акомпаніменті військової оркестри 55 п. австр. піхоти, о. А. Рибак співав Матюка „Помарніла наша доля” і Монюшка „Чати”. В тому концерті брали участь об’єднані гімназійні хори — український і польський під диригуванням проф. о. Віктора Лозинського. Останній раз, і то випадково, співав о. А. Рибак у Бережанах на концерті гімназистів-мандоліністів,

під диригуванням студ. Романа Ставничого. О. А. Рибак відвідував тоді своїх свояків у Бережанах і там стрінувся з композитором Денисом Січинським. Оба прийшли на концерт. З появою о. Рибак в залі — публіка пізнала його, захвилювалась. Під час перерви концерту делегація з-поміж присутніх, попросила о. Рибак щось заспівати. Під акомпаніємент Д. Січинського, о. Рибак проспівав з великим успіхом кілька пісень. Це був його останній виступ у Бережанах.

Покровителем і любителем хорів у гімназії був директор Матей Куровскі. Хоч за фахом був математиком, але любив спів, музику і цікавився учнями, що мали якийсь хист до мистецтва. Тому в Бережанській гімназії знаходили собі захист учні — співаки, малярі, поети, музики та інші, хоча в інших гімназіях не давали собі ради з наукою, а в Бережанській гімназії гладко складали матуру. У найбільшій залі гімназії аранжував директор Куровскі „четвергові пописи”, на яких виступали учні по своїй спеціальності. На ті концерти-пописи він запрошував старосту, бурмістра, керівних урядовців, учителів і багато інших. У гімназії відбувалася надобов'язково наука співу, музики, рисунків і залежно від зголошеної кількості учнів, іноді й навчання чужих мов. Учні мали моральну підтримку, і заохоту з боку дирекції та професорів, а ті, своєю чергою — задоволення та батьківське почуття, виконаного виховного обов'язку. Але, як це на світі буває, все змінюється. Наслідники директора Куровського приміювали деколи зовсім інші методи поступування.

Слід згадати добрим словом про „кружок” точніше — гурток мандоліністів, який у 1905-6 рр. організував учень IV кл. Роман Ставничий. До цього гуртка належали: Степан Глібовицький, Степан Волошиновський, Корнило Лопатинський, Лев Лепкий, Омелян Пацлавський, Юліян Соневицький, Іван Соневицький, Осип Турчин, Іван Трач. Саме тоді Лев Лепкий скомпонував на власні слова настроєву пісеньку „Маєва нічка”... Мандоліністи не дармували, а збирались на проби кожної суботи, грали для своєї приємности, підготовляли репертуар, щоб було чим заповнити вільний час шкільних ваканцій. Надійшли ваканції, — ровер, у наплечнику пара білизни, бритва та... мандоліна і — в дорогу, на Рогатин, Ходорів, Стрий, Сколе, часами Бурштин... Всюди давали концерти, що звичайно закінчувались танцювальними вечорами, а то й „балями”... Щасливе, безжурне життя. Нічим не переймалися, ночували на сні, в стодолах, де трапилось. Що? немає концертної зали? — але ж у містечку є заїздний дім, з великими сіньми! От, уже — є зала. На бочках з пива поклали дошки — ось готова сцена. А увечері „зала битком набита”. Кожний рад послухати мандоліністів і веселих куплетів-співанок.

Згадуєш минуле і мов у сні пересуваються різні картини в уяві, бачиш і досі лиця товаришів молодості і, здається, що ось-ось застукає в двері хтось із них... Пригадуються слова Бережанського учня проф. Богдана Лепкого: „За моїх і за мого батька часів не було вже ні одного з тих давніх добрих звичаїв. Розказував мій дідо, о. Михайло Глібо-

Хор учнів Бережанської гімназії в 1933 році: сидять зліва — Ярослав Ковальський, Роман Камінський, Святослав Левицький, Мирослав Ничка, Богдан Щур, Андрій Білинський диригент, проф. д-р Василь Левицький, о. кат. Фил. Побігушка, Омелян Лапунька, Євген Шавала, Микола Клюба, Мирон Пінковський, Омелян Войтович. 2-ий ряд — Бренецький, 5-ий Микола Зацухли, 6-ий Мирон Левицький, 3-й ряд — Євстахій Якимів, Петро Галушка, Клявдій Білинський, Мирослав Самарик, Богдан Крушельницький, Микола Смулка, Аполінарій Осадца, Орест Семчишин, Мушкевич, Всеволод Дурбак.

Рік — 1925, класа 6-Ц. Посередині сидить опікун класи проф. Іван Флонт.

Церковний хор Бережанської гімназії в 1934 р., під диригентурою проф. О. Кліша.

Класа 4-а Ц. гімназії в Бережанах із своїм опікуном проф. д-р Василем Левицьким: сидять зліва — д-р В. Л., Орест Семчишин, Ярослава Смулківна, Богдан Щур, Мирослав Галяновський, Атанас Горчинський, Святослав Левицький, Мирослав Самарик: стоять — Лев Кінаевич, Андрій Білінський, Іван Королос, Омелян Котлярчук, Бабій, Бренецький, Іван Яцишин, Ісидор Добровольський; стоять на горі — Петро Сухий, Мирослав Ничка, Мирон Пінковський, Євстахій Якимів, Іван Сидор.

вицький, коли я йшов здавати вступний іспит до гімназії. Слухалось цих оповідань, як якоїсь легенди з давніх часів, коли не було залізниць, ні телеграфів, коли замість на годинник — люди дивилися на сонце в небі, коли учень І-ої кляси перед учнем з п'ятої — скидав з голови шапку, коли батькові не тикалося, лише казалосься — ви" . . .

І не одно, що колись було в Бережанах, мерехтить нині в нашій пам'яті, як веселка, як незабутня легенда, і не один із нас нині питається, зідхаючи: „А як там тепер?" . . .

-
- 1) Степан Шах — „Львів, місто моєї молодости", том III. „Християнський Голос", Мюнхен, 1956 р. ст. 271 - 274.
 - 2) Степан Шах — „Микола Лисенко у Львові", „Христ. Голос", Мюнхен, чч. 1 - 2 1963.
 - 3) О. Микола Рибак — „З недрукованих родинних спогадів сина".

Роковини Тараса Шевченка

Важко усталити, коли саме в Бережанах почато святкування Шевченківських роковин. Львівська „Громада”, як подає проф. Олександр Барвінський у „Споминах з мого життя” (стор. 140), вирішила була вже в 1868 р. вшанувати у Львові роковини смерти Тараса. Колишній учень Бережанської гімназії, проф. Богдан Лепкий, згадає про вшанування роковин смерти Т. Шевченка на тасмних сходинах студентів на „станціях”. Учні гуртками збиралися по „станціях” (тобто у тих людей, де мешкали і харчувались) і святкували по своєму. Один виголошував якусь поему, інший читав уривки з рукописного „Кобзаря”, хтось переповідав житєпис поета — настроїй був святковий. „Кобзаря” вперше привіз до Бережан уродженець містечка Нараєва, львівський купець Михайло Демид.

Офіційне святкування в гімназії за дозволом Крайової Шкільної Ради у Львові, відбулося перше у 1872 р. Видко перед тим з української сторони були якісь старання. Проф. Богдан Лепкий описує так, цитуємо: „Я був тоді учнем VI кляси і на тому концерті я виголосив зворушливу деклямацію. Учні зложили святочний комітет, що мав зайнятися приготуванням свята. Найбільшу залю в гімназії прибирали зеленю та випозиченими в приватних домах килимами. Програму укладав комітет під проводом професора укр. літератури. Хор добирав нові твори, хрвань Боже співати щось з попередніх концертів. Комітет очолювали семаки, бо восьмаки вже приготовлялися до матури, і не мали часу. На два дні перед концертом ручним візком возили з приватних домів випозичені килими, від огородника вазони олеандрів та інших квітів. Біля візка першаки і другаки за старанням комітету звільнені від науки. При дишлю візка — третяки, а позаду четвертаки попихають візок. Старші — п’ятаки і шостаки, йдуть боком візка, притримують вазони з квітами, а семаки йдуть повагою хідником, видаючи тут і там зауваги чи вказівки, правдива „ієрархія”. Далі Богдан Лепкий пише: „Концерт — це була велика подія. Серед молоді він викликував не тільки свя-

точний настрій, але й підйом духа серед громадянства, велике зацікавлення програмою та її виконанням. Це був не тільки мистецький показ, але вияв національного почуття та його зросту. Культ Пророка Народу — це було найбільше свято молоді.

На концерті, в першому ряді почесні гості: директор гімназії, о. шамбелян Соневицький, командант військового гарнізону, представники адміністрації а далі професори, батьки учнів і публіка. З того часу гімназійні свята на пошану Тараса Шевченка — не переривалися. З перервами в часі світової війни, вони відбувалися до 1939 року.” 1).

1) „Писання” — Богдан Лепкий, Київ - Липськ, том I., стор. 383.

Богдан Лепкий — „Бережани — казка мого життя” „Діло” ч. 25 з 1887 р.
допис - Бережани, XXVI роковини смерти Тараса Шевченка.

Бережанський „Б о я н”

У 1870-тих роках, було в Бережанах товариство „Пшияцюл музики”, яке гуртувало любителів співу та музики, українців і поляків. У репертуарі були пісні українські й польські. З кінцем 80 років диригентом був управитель школи в Раю, українець Ремеза. На початку дев'яностих років приїхав до Бережан на сотрудництво о. Остап Ніжанковський (1862 - 1919), музик, композитор і талановитий диригент. За його ініціативою засновано українське товариство „Бережанський Боян”. Члени управи і диригент запрошували особисто співачок і співаків до участі в хорі. Проби відбувалися в кімнатах „Надії”. При „Бояні” працював також і аматорський театральний гурток з такими активними членами, як молодий тоді адвокат д-р Андрій Чайковський, Лонгин Глібовицький, проф. Богдан Лепкий, Галя Кордубівна-Бачинська, Ольга Кордубівна-Маковесва, доні проф. Миколи Бачинського та інші. Значною мірою на поживавлення товариського життя в тих часах вплинув прибулий до Бережан (1893) начальник скарбової округи Василь Яворський.

Диригентами „Бояна” були: о. Остап Ніжанковський, учитель Ремеза, проф. Віктор Лукіянович, о. Віктор Лозинський, композитор Денис Січинський, 1). д-р Роман Ставничий, д-р Віктор Пацлавський, д-р Микола Чайковський, проф. Омелян Бачинський, Микола Мостовий.

В репертуарі були твори „Вулиця” Колесси, „Вечорниці” Ніщинського, „Дніпро реве” і „Осінь” Лаврівського, „Заповіт” Вербицького, „Квод лібет”, „Закувала та сива зазуля”, „Лічу в неволі”, „Гуляли-гуляли” та інші. Мабуть у 1908 р. на концерті під диригуванням Дениса Січинського виконано вперше „Пролог” та уривки з його ж опери „Роксоляни”. У 1910 - 12 рр. „Боян” ставив оперету „Запорожець за Дунаєм”. Виступали: суддя Володимир Федак, його дружина Марія Федакова, проф. Андрій Сабат, студ. Микола Галій, диригував студ. Роман Ставничий. Ставили також „Чорноморців” з приводу смерти сл.п. Ми-

коли Лисенка, відбувся в Бережанах концерт в його пошану під диригентурою проф. Омеляна Бачинського.

У 1894 р. в Бережанах виступала з незабутнім концертом велика співачка Соломія Крушельницька, при співучасті Бережанського „Бояна” під диригуванням о. Ніжанковського. Концерт відбувся в залі „Католицького Дому”.

Війна припинила діяльність „Бояна”, відновлену аж у 1922 р. Проби хору спочатку відбувалися у кімнатах „Надії”, згодом у домі „Рідної Школи”. Хор підготовляв Шевченківські свята, виступав на різних національних імпрезах і святкуваннях, а в дні церковних свят, виступав як церковний хор в церкві під час Служби Божої. Диригентами хору „Бояна” вже в повоєнному часі були: о. Михайло Осадца, д-р Дмитро Блавацький, проф. Роман Шипайло, о. д-р Филімон Побігушка, дир. Пилип Гошовський, проф. Юрій Лаврівський.

- 1) Денис Січинський — побував у 1907 — 1908 рр. у домі пароха села Лапшина біля Бережан, о. Лева Джулинського, який був меценатом музики і хотів дати змогу Січинському закінчити оперу „Роксоляна”. Мабуть о. Дж. її в нього купив, тому дав Січинському в себе помешкання і повне утримання, щоб лише закінчив працю. В один час жив там також і Луцик — автор лібретта до „Роксоляни”. По смерті о. Л. Джулинського, опера була передана до НТШ у Львові.

Мішаний хор т-ва „Боян” у Бережанах 1935-1936 рр. Сидять зліва: Юрко Лаврівський, Люня Бачинська, Михайло Підлужний, Олена Бемкова, о. д-р Филімон Побігушка диригент, Н. Шиманська, д-р Лонгин Мигоцький. Стоять зліва: д-р Созонт Качала, Ярослава Іванчук-Качалова, Марта Мидлякова, вище Ф. Гуралева, інж. Володимир Мацілінський, інж. В. Бобяк, на долі Оля Гладшівна.

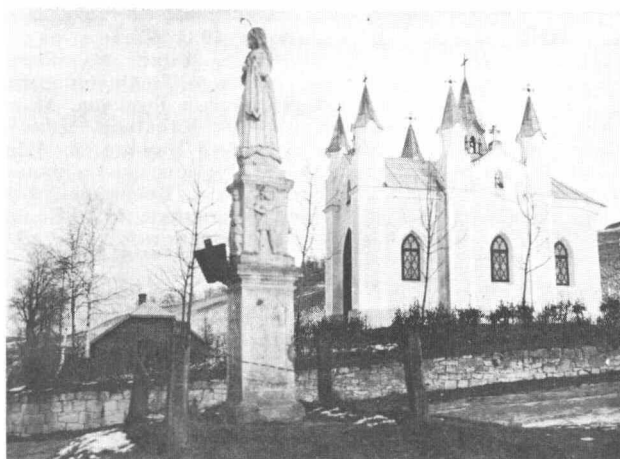
Мішаний хор Т-ва „Боян” у Бережанах в 1927 р. Сидять зліва: д-р Василь Левицький, Надя Зугасвичева, Франціска Гуралева, Олена Бережницька, проф. Роман Шипайло диригент, Олена Бемкова, Юлія Кордубова, Оля Бородайко-Целевичева, Марійка Пересадишна, Марта Мидлякова; стоять зліва — Ярослава Пашківська, Маруся Масляківна, Оля Дакурівна, Оля Старухівна, Оля Заворотківна, Геня Слоківна, П. Березовська, Дозя Пересадишна, Галя Вонсовичівна, Ярослава Бородайківна, Оля Дидиківна. 3-тій ряд зліва: 2-ий Михайло Ставничий, Лев Халупа, о. Сендецький, Палінський, Антін Крамарчук, Павло Рижевський, Владко Кордуба, Іван Савчак, проф. Лев Крипякевич, Н. Тіцький, д-р Андрій Бойкович, Созонт Качала, Роман Данилевич, Осип Ставничий, Володимир Пришляк.

Мініатурний вид Бережан з Бабиної гори.

1-й ряд зліва: НН., Євгенія Гладилевич, д-р Андрій Чайковський, Соломія Крушельницька, диригент проф. Ремеза, Галя Балинська; 2-й ряд А. Гуменюк, НН., Галя Кордубівна, Богдан Лешкий, Галя Небецанська, Г. Лешківна, М. Дуткевичівна, о. Чубатий; 3-й ряд — П. і М. Фрайндівні, Оля Лешківна, Оля Кордубівна, Оля Бачинська, З. Дуткевичівна, Л. Глібовицький.

Бережани, капличка на Хатках.

Мішаний хор Т-ва „Боян” у Бережанах в 1934 р., дол. ряд зліва, Михайлів Осип, Косановський Ярослав, Бунтівна Дарія, Мушкевич, Крушельницький Богдан; сидять, Фр. Гуралева, о. д-р Ф. Побігушка, проф. Михайло Підлужний, д-р Володимир Лаврівський, Олена Бемкова, Марта Мидлякова; стоять зліва — Іван Крамарчук, Стефа Кавківна, Дозя Пересадівна, Слава Іванчук-Качалова, за нею д-р Созонт Качала, п. Шараневичівна, Оля Пришляківна, Нізя Пришляківна, М. Чуловська-Бобякова, п. Мушкевичівна, Підфігурний, Маріян Сулжинський, п. Бобяківна, д-р Л. Мигоцький, п. Мигоцька, Сянко Логуш, Славко Пришляк, інж. Володимир Мацілінський, Левицький, Огністий.

Театральні вистави

Незабаром після заснування т-ва „Боян” у Бережанах, завітав туди український мандрівний театр, під керівництвом Теофілі Романович. Український театр, заснований у Львові 1864 р. (першим директором був Смелян Бачинський) значною мірою сприяв піднесенню національної свідомості і мистецької культури, а також знанню і поширенню сценічних творів українських авторів серед найширших мас нашого народу. Театральна група під час об'їзду Східної Галичини, завітала до Бережан вперше у 1880-тих роках. Як тоді подавала українська преса, в репертуарі театру були такі п'єси: „Галька, Верховинці, Сватання на Гончарівці, Чорноморці, Циганський Барон, Гаркуша” — Стороженка.

Перед очима глядачів виступала мальовнича Україна, з її народнім побутом, мовою, звичаями, а у „Верховинцях” Корженьовського, перероблених на наш лад — буйна Гуцульщина. Вистави навчали, рідна пісня будила народню свідомість, радувала і тривожила душу. У Бережанах не було театральної залі. Перші вистави відбувалися під наметом як тепер у цирках. Згодом театр став давати вистави в залі замку Сенявських, частину якого займав тоді австрійський військовий гарнізон, а частину — броварня. З часом, через велику кількість глядачів на тих виставах, зала почала загрожувати обвалом. На вистави приходило майже все інтелігентніше населення міста. Доводилось шукати нового приміщення. Була в місті зала у новому будинку суду (згодом там містився магістрат) але в тій залі могло поміститись лише яких 200 осіб. На початку 1890-тих рр. римо-кат. парох кс. Леонард Солецькі, збудував при вул. Містечко великий будинок „Католицький Дім”, з чималою, як на тодішні обставини залю на 400 - 500 місць, та з окремою галерією. В тій залі український театр давав вистави.

Приїжджали театри під керівництвом Біберовича, Йосифа Стадника, згодом Волод. Блавацького, а потім відокремлені театральні групи. На сцені виступали актори, наша гордість і слава, Кропивницький, Осиповичева, Ніжанковський, Стадник, Рубчаки, Коссаки, Заньковецька, Загаров, Садовський, Кравчуківні, Стечинські, Бенцалі . . . О, незабуті часи ! . . Театр серед громадянства користувався не тільки признанням, але й повною прихильністю та любовю. Театр мав своїх меценатів. До таких треба зарахувати полкового лікаря 55 полку піхоти в Бережанах д-ра Осипа Ковшевича. Для своїх вояків, яких звав козаками, купував по кільканадцять квитків на галерію, крім того кілька квитків на найперших місцях для команданта полку та офіцерів, так він знайомив чужинців з українським театральним мистецтвом і культурою. Артисти були милими гістьми громади. Вона приймала їх у своїх домах як рідних, давали акторам приміщення і тим старалися віддячити за працю для української культури і національного виховання молоді. На театральні вистави приходило не тільки громадянство міста, а й чимало

сільської інтелігенції, наше духовенство, вчителі, які в погоду чи негоду не оглядаючись на труднощі приїзду і витрат на дорогу, приїжджали з далеких сіл, щоб побути на виставі. Приїжджали або йшли піхотою свідомі селяни, щоб підкріпити серце, збагатити душу рідним словом, співом і музикою. Поява театру в повітовому місті — це була не абияка сенсація; бути на виставі — було потребою серця і душі.

Українським репертуаром захоплювалися також і поляки. В українських театральних групах виступали також талановиті актори польського походження як: Осиповичева, Гембіцький, Площанський. А вже що й говорити про нашу молодь! Історичні п'єси відповідно їй настроювали, вони плекали козакофільство, романтику степу та любов до України. Приходила і селянська молодь з поблизьких сіл — з Лісник, Раю, Лапшина, Гинович, Потутор, Посухова та інших.

Гімназійна Руська Бурса 1882 - 1944 рр.

У 1882 р. в Бережанах засновано „Гімназійну Руську Бурсу”, перейменовану в 1914 р. на „Гімназійну Українську Бурсу імені Тараса Шевченка”. Вона була призначена на приміщення для гімназистів. Ініціатором її заснування був професор тієї ж гімназії Іван Волчук, колишній учень Бережанської гімназії. Як селянська дитина, незаможних батьків – він сам бідував. Тому, „добившись свого хліба”, постановив збудувати бурсу для убогої молоді. Відвідував вдома людей, бував на святах, весіллях і всюди підходив зі словами: „Дайте, прошу щось на бурсу” — так збирав гроші. Не судила йому доля закінчити діло, бо помер в силі віку, від туберкульози. Його почин продовжував проф. Юліян Насальський. Він проводив збірку фондів в місті, а під час шкільних вакацій — об’їздив повіти Бережани, Рогатин, Підгайці, з котрих бували учні в Бережанській гімназії. З часом знайшлося більше прихильників ідеї заснування бурси. Між інш. о. шамбелян М. Соневицький, парох о. крил. Т. Кордуба, о. Йосиф Яворський, о. шамбелян Степан Городецький — парохи з Рогатинщини. Останній був в один час головою Управи бурси в 1889 р. Закупити дім під бурсу частково допомогли управа міста Бережан, та повітова Рада. При вул. Райській закуплено партеровий дім, відремонтовано і з початком шкільного року 1882-1883, відкрито бурсу.

За історичної Польщі, Райська вулиця звалася „юридика”. Тоді польська шляхта мала свою юрисдикцію, не підлягала міському судівництву, а що будинок тієї установи був на тій вулиці — звідси й назва „юридика”. До першої управи бурси належали: катехит о. шамбелян Соневицький, проф. Микола Бачинський, проф. Петро Дуткевич, о. Сильвестер Лепкий, д-р Андрій Чайковський. Опікуном бурси був о. шамбелян; майже кожного дня біля 5. год. по полудні він приходив до бурси, оглядав кімнати, а як котрийсь із учнів у школі провинився, то о. шамбелян його добре „відчитував”, погроза: „З бурси прожену!” —

Чудотворний образ Божої Матері
(так зв. римської) в церкві св.
Троїці в Бережанах.

була однією з найгрізніших. Лікарську опіку від початку існування бурси аж до початку першої світової війни зовсім безкорисно давали лікарі: д-р Фальк (жид), д-р Ковеніцкі (поляк), д-р Осип Ковшеви (українець). Головою управи був о. шамбелян, префектом бурси — проф. І. Санат.

Префект бурси о. проф. Віктор Лозинський, у своєму звіті за 1905 р. подавав — цитуємо: „Питомців, що мали мешкання, харч, світло поміч в науці, а також в науці співу, а в потребі лікарську поміч — було 60. Бурса має власний дім, обтяжений довгом на суму 4.470 корон. Покористі фондів не було. Бурса утримувалась із заплат батьків, невеличкої субвенції магістрату м. Бережан і повітової Ради, врешті з члеських місячних вкладок”. До першої світової війни настоятелями (префектами) бурси були: проф. І. Санат, проф. Богдан Лепкий, о. д-р Осип Застирець, о. Микола Садовський, о. Ілько Кузів, Антін Пашківський, проф. о. Віктор Лозинський, проф. Ісидор Єлюк, проф. Володимир Гасак, проф. Осип Насельський. Довгорічним головою бурси був о. шамбелян Соневицький; книговодство бурси вів безкоштовно судовий урядовець дир. Олександр Бородайко.

Управа бурси в тих часах мала всілякі турботи, а найбільші — поправити фінанси бурси, але то було в самих початках її існування. Для прикладу цитуємо з „Галицько-руської бібліографії” (том II., ст.

569): „Найстарший часопис в Бережанах, — Бережанська одноднівка —”. На оказ. 14 лютого 1886 р. Чистий дохід на Руську Бурсу в Бережанах. Ціна 10 кр. а. (крейцарів австр.) Отвічальний создатель: Сильвестер Лепкий. З печатні А. Ціхоцкого в Бережанах 1886 р. стор. 4. содержить: (який зміст)

„До ПТ адресатів — стих (вірш) — гумореска: а) без заглавія, б) Іван та Грицько, в) продолженіє: Бережанщина: Мор. Орлеанка Іонна Дарк, прозвана Пуцеля, з франц. історії по 1442 (стих), питання — Обявленіє”. Так виглядала ця одноднівка за 10 кр. а., що мала поправити фінанси бурси.

Писало про бурсу і „Діло”, 1887 р. ч. 15, 16 — „Бурса Руска”, а в 1891 р. ч. 78 „Маленький русоїдець”, а виділ „Рускої Бурси”.

На 1914 рік припало сторіччя народження поета Тараса Шевченка. В Бережанах був створений ювілейний комітет для вшанування його пам'яті. Завдяки заходам того комітету, управа міста Бережан назвала одну з вулиць Адамівки — „Вулиця Тараса Шевченка”. Управа гімназійної бурси вирішила змінити назву тієї найстаршої в Бережанах установи на „Українська Бурса ім. Тараса Шевченка”. Ювілейний комітет дав зробити мармурову таблицю, з поетовим погруддям, і велів вмурувати її на чільному місці тієї установи.

В 1911 р. Бережанщина вшанувала п'ятдесятлітню річницю смерті Т. Шевченка. Тоді в селі Жуків при битій дорозі був поставлений кам'яний пам'ятник — погруддя Тараса Шевченка, в деяких селах насипано могили-кургани (Рекшин) на пошану Кобзаря.

По першій світовій війні настоятелями були учителі гімназії Володимир Гусак, Роман Шипайло, Петро Білик. д-р Василь Стасюк, д-р Андрій Бойкович, потім Михайло Ребрик, у 1940 р. — Осип Кліш і Михайло Васьків.

Церковця св. Миколая на Адамівці в Бережанах. Виводять Великодніх гагілок і забави.

Андрій Чайковський

З цим ім'ям пов'язана історія культурно-освітнього, економічного і політичного розвитку Бережанщини. Він був представником нової провідної верстви Галицької України, про яку історик тих часів писав, що це були „спосібні, енергійні, меткі, фінансово від нікого незалежні, добрі громадяни і правники, що — це найважливіше — мали близький і безпосередній зв'язок з народними масами”. 1). Залежно від вдачі і фаху одні працювали над національно-політичною свідомістю народніх мас, інші — в ділянці економічного розвитку, ще інші ставали відразу народніми трибунами — політичними провідниками. Вони походили із священничих родин, або вийшли з-під селянських стріх, як Андрій Чайковський, уродженець Самбірщини. Ще учнем гімназії в Самборі, він був членом „Громади”, тобто політично-самоосвітнього гуртка гімназистів. У 1870 роках майже в кожній гімназії у східній Галичині, де тільки були гімназисти-українці, існували „Громади”, члени яких присягали трудитись для добра народу.

Д-р Андрій Чайковський у своїй бібліотеці.

Самбірські „Громадяни” знайомились і захоплювались минулим свого народу, зокрема козацькою добою; читали Шевченка, Куліша, Костомарова, Драгоманова, — словом все, що було друковане українською мовою. Варто зазначити, що Андрій Чайковський докладніше познайомився з козащиною через твори польської літератури, передусім поетів так зв. „Української Школи”: Мальчевського, Залеського, Михайла Чайковського, Вінцента Поля. Цей романтичний образ козащини згодом затьмарила трилогія Генрика Сєнкевича. Прочитавши її, молодий Андрій Чайковський мріяв про те, щоб написати книжку про козаків, таких як вони справді були — оборонців народніх прав. „Історія Русів”, друкована в „Галичанині” і літературному додатку до львівського „Слова”, — була першим важливим джерелом відомостів про козаків. Чималу роль відіграв ще й той факт, що А. Чайковський походив із збіднілої так зв. „ходачкової шляхти” Самбірщини, яка дала Запорозькій Січі славетного Петра Конашевича - Сагайдачного і таких лицарів, як Марко і Степан Жмайли-Кульчицькі. Про це чув молодий Андрій, заки почав ходити до гімназії. Все це захоплювало уяву допитливого юнака, і несло його далеко до Дніпра-Славути. до славної Хортиці за дніпровими порогами... Великий вплив на зформування національно-політичного світогляду Андрія Чайковського мала родина о. Юрія Гладилевича із недалекого Хирова. Один із синів о. Юрія був його вчителем у самбірській гімназії, другий шкільним товаришем, а донька о. Юрія, Наталя стала опісля його дружиною.

Від 1877 р. Чайковський студіював право у Львівському університеті, разом з Костем Левицьким, Євгеном Олесницьким, Степаном Федяком, Теофілем Окуневським — визначними провідниками галицьких українців кінця ХІХ і початку ХХ сторіччів. Дивним збігом обставин, одним із найбільш поважних і люблених професорів Львівського університету був проф. Олександр Огоновський — колишній учень Бережанської гімназії. 1886 року д-р Андрій Чайковський, разом із молоденькою дружиною Наталею, прибув до Бережан, де відразу потрапив „у вир громадської праці”. Швидко він очолив Бережанський „Боян”, бере участь у місцевому аматорському драматичному гуртку. Це саме було тоді, коли в Бережанах кінчився час „спільного даху” з поляками: українці перестали бути членами спільного співацько-музичного товариства, та поволі зникали спільні прогулянки-пікніки до Руриськ, Звіринця або до Раю.

Разом із суддею д-ром Дам'яном Савчаком, д-р Чайковський вперше в історії Бережанщини почав систематично об'їздити села повіту. Мета поїздки — підвищення національно-політичної думки і свідомости селянських мас. Сам селянська дитина, при тому добрий промовець і незрівняний оповідач, він скоро здобував їхнє довір'я, і за короткий час Бережанщина перетворюється із москвофільської в народовецьку. Читальні імени Качковського, поволі поступаються читальням „Просвіти”, філію якої в Бережанах багато років очолював д-р Чайковський.

Поява „Січей” у Галичині, започаткованих д-ром Кирилом Трильовськом на Покутті, знайшла в д-рі Чайковським палкого ентузіяста. Із запалом організує „Січі”, стає повітовим кошовим. Ця праця зблизила його з другим ентузіястом козацької доби, військовим лікарем майором д-ром Осипом Ковшевичем. „Не раз обидва побратими приглядалися вправам січовиків, чи то на оболонях Адамівки, або на пасовиськах сусіднього Раю чи Лапшина, і мріяли, чи повернеться давня козацька слава — давнє славне минуле. 2).

На початку нашого сторіччя дім Чайковських був одним із тих, де зосереджувалося товариське життя Бережанської інтелігенції, виникали нові думки і пляни суспільної праці. Дружина д-ра Чайковського Наталя, була однією з засновниць місцевого „Жіночого Кружка”. Їхні сини, Микола і Богдан також брали активну участь у місцевому житті; перший був диригентом „Бояна”, другий започаткував організацію місцевого робітництва — „Робітниче Товариство Сила”. В домі панства Чайковських сходилася молодь, там часто відбувалися збори „Молодої України”. Сам Чайковський любив молодь; не одному допоміг „вийти в люди”, не одного навів на „праву путь” національної свідомості. Серед студентів, згодом членів секції „Українського Студентського Союзу”, він завжди вмів знайти собі помічників-ад’ютантів, чи то до праці в повітовому осередку „Січі”, чи в „Просвіті”. Це була людина справді метка і повна запалу до праці, про яку так писав його сучасник: „Треба було сказати промову на якомусь святі, він говорив, співати в хорі — він співав, виступати на сцені — виступав. Всюди спішив з порадою і поміччю”. Був співосновником ощадно-позичкового т-ва „Надія” та співініціатором „Руської Бурси”, належав до гуртка засновників кооперативи „Народній Дім”, брав активну участь у т-ві наукових доповідей ім. Петра Могили, де часто виступав з доповідями з історії України, або з його фахової ділянки — права. Багато священиків Бережанського повіту, які йдучи за вказівками митрополита Сильвестра Сембратовича, змагалися проти пиятики серед наших селян, знайшли щирого союзника в особі д-ра Чайковського, що від ранньої молодости до кінця свого життя був непримиренним ворогом алькоголю. Він був також співзасновником абстинентського т-ва тверезости „Відродження” і головою Бережанського відділу.

1890 року після чотирьох років так зв. „конципієнтури” д-р Андрій Чайковський відкрив у Бережанах адвокатську канцелярію, і відразу вибився на передове місце серед місцевих юристів. Здібний правник, особливо в карних справах, добрий промовець, він успішно обороняв селян від лихварських п’явок, від зловживань з боку адміністрації тощо. Його промови перед судом присяжних були повні життя. Часто послуговувався психологічними ефектами, в яких, одначе переважала верва над патетикою і здоровий гумор над сарказмом. Він перший у Бережанах почав добиватися прав української мови в суді й установах. В ті часи канцелярія українського адвоката була не тільки варстатом праці.

чи джерелом прожитку – це було місце порад у справах, пов'язаних із майже всіма проявами суспільного життя. Там складали статuti товариств, готували протидію хибно-ворожим рішенням місцевої адміністрації. Там часто полагоджували непорозуміння цивільно-правної природи (так зв. полюбовний суд). Д-р Чайковський не любив „процесоманії”, досить поширеної серед наших селян і серед інших, напр. жидів, які частенько бували його клієнтами. Про це згадували з гумором, вже після першої світової війни, його колеги-жиди – д-р Immerdauer і д-р Равич, мовляв „д-р Чайковський псував нам інтерес”. З початком 1900-тих років у його канцелярії працював, як конципієнт, д-р Степан Баран, політичний діяч у Західній Україні між двома світовими війнами.

1886 р. в Бережанах постала Окружна Народня Рада, що згодом перетворилась у повітовий Народній Комітет, що був клітинною організацією Національно-Демократичної Партії. Д-р Андрій Чайковський деякий час очолював той комітет, якого завданням було передусім підготувати вибори до міських і сільських рад, до повітової ради, до галицького сойму, або до віденського парламенту. Одначе, без огляду на таку політичну ролю, він не був „народнім трибуном”, тобто політичним провідником мас. Як сам писав про себе („Чорні рядки”, видавництво „Червоної Калини”, Львів, 1929 р. : „Я все говорив те, що думав, поступав згідно із засадами, в які я вірив, в „політику” я не бавився ніколи” . . . Він радше працював серед народу, стараючись поліпшити соціяльне й економічне становище селянських мас, підвищити рівень їх національної свідомості, знання тощо. При тому, послуговувався і пером. У тодішній галицькій і буковинській пресі друкувалися його статті, як напр. „Зубожіння наших селян через судові процеси”; іноді окремі брошурки, як „Катехизм, або що кожний українець повинен знати”, або ж оповідання, здебільшого дидактичного характеру як „Образ гонору”, „Курателя”, „Бразилійські гаразди” і т. п. У них автор виступав проти процесоманії, пиятики і безглуздої в той час еміграції до Бразилії; вчив, як боротись з лихварями („Не піддавайся біді”). Письменницький хист виявився у Андрія Чайковського ще в гімназії у Самборі. На Бережанщині його письменницький хист почав швидко розвиватись. У 1890-тих роках, крім згаданих вже речей, почали з'являтись новелі — образки з життя, потім гуморески, а далі і повісті з побутовою тематикою („Олюнька, З ласки родини, Своїми силами”). Легкий стиль, жвава розповідь скоро здобули собі симпатії у читача, д-р Андрій Чайковський став визначним письменником. Приблизно в тому періоді виходять також твори з історичною тематикою, з козацької доби, якою колись захоплювався він сам, тоді молодий „Громадянин” — Андрій Чайковський.

* * *

Не без впливу на письменницьку діяльність д-ра А. Чайковського були його літературні знайомства: з о. Сильвестром Лепким — автором

перших історичних оповідань, з д-ром Осипом Маковесем — поетом і письменником, та з іншими тогочасними авторами. Однак, головним „винуватцем” своєї письменницької кар’єри вважав д-р Чайковський старого знайомого і приятеля ще з університетських часів, великого Івана Франка. Про те сам він розповідав: „Десь з початком 1890-тих рр., будучи у Львові, я зустрів д-ра І. Франка. Якраз тоді друкувалися в „Ділі” мої спогади з босняцької кампанії (1882 р.). Привітавшись зі мною, Франко сказав: „Слухайте, у вас письменницький хист. Пишіть, ваші спогади мають літературну вартість.” Це признання було для мене несподіванкою. Пізніше у переписці зі мною часто натякав на мій „талант” та гонив до роботи... Д-р Іван Франко бував у Бережанах та гостював у Чайковських. Обидва їздили до монастиря в Краснопуці, де була стара бібліотека-архів (згоріла разом з монастирем), або до Жукова до о. Сильвестра Лепкого.

На весну 1914 р., після майже 30-ти річного перебування в Бережанах, д-р Андрій Чайковський переїхав з родиною до Самбора, куди переніс свою адвокатську канцелярію. Там пережив він незабутні події 1-го Листопада 1918 р., був повітовим комісарем (старостою) Самбірщини. Після Визвольних Змагань переїхав до Коломиї, де жив до смерти. Помер 2-го червня 1935-го року. У Коломиї не покидав своєї письменницької діяльності. 1928 року українське громадянство вшанувало 40-ліття його праці ювілеями у Львові і в Коломиї, а т-во Письменників і Журналістів у Львові відзначило його своїм почесним головою.

На прийнятті, після концертної частини львівського ювілею, серед 200 учасників був присутній і проф. Антін Крушельницький — відомий тоді советофіл на Західній Україні. Промовляючи там, Антін Крушельницький, між іншим сказав: „Зломи перо Ювіляте! . . . У дальших творах візьми напрям на дорогу нам радянську Україну! . . .” Д-р Андрій Чайковський не послухав тієї мови твердо й послідовно тримаючись свого вірування, а автор тієї поради, що вже кілька разів змінював свої „вірування”, гірко спокутував той свій „напрямок” на радянську Україну, бо 1934 року на списку зліквідованих більшовиками „ворогів народу” була майже вся родина Крушельницького, з якою він незадовго по ювілею переїхав до совєтів.

* * *

Не судилося Бережанщині вшанувати д-ра Андрія Чайковського — письменника і громадського діяча — за його життя. 4-го червня 1935-го року відбулися величні похорони в Коломиї. Провожали покійного в далеку путь не тільки Коломийщина, а вся Галицька Волець, тисячні маси народу з Покуття, Гуцульщини, делегації з багатьох далеких місцевостей, (з Самбірщини); сотні вінків — це були справді княжі похорони . . . Серед промовців — делегатів із Львова — прощав Покійного ред. Роман Купчинський. Прощала його і делегація від Бережанщини в особах голови філії „Просвіти” д-ра Михайла Західного і голови чи-

тальні „Просвіти” з Гинович . Вони поклали в могилу Покійного грудку землі із славної гори Лисоні . . .

На знак пошани і любови до того, хто свої найкращі роки присвятив Бережанщині, відбулась у червні 1935 р. в Бережанах жалобна академія, під погідним голубим небом, на площі „Українбанку” („Надії”). Серед багатьох сотень учасників-селян, міщан і місцевої української інтелігенції, було чимало і не-українців. Від студ. молоді промовляв студ. політехніки Аполінарій Осадца. На руки голови комітету, о. Євзевія Бачинського пароха м. Бережан, надійшло письмо з Кракова від комітету вшанування пам'яті Андрія Чайковського; головою краківського комітету був проф. Богдан Лепкий. Як повідомляла тогочасна українська преса, поминки-академії на пошану А. Чайковського відбулися в багатьох місцевостях Західньої України. Через рік відкрито в Бережанах музей ім. Андрія Чайковського. Директором музею до початку другої світової війни був д-р Франц Коковський.

„Ювілей Андрія Чайковського” в Коломиї

Львівський „Новий Час” від 25-го березня 1929 року, в ч. 32, повідомляв, (цитуємо):

„Дня 2-го березня 1929 р. відсвятковано заходом усіх українських установ в Коломиї, в залі „Щадничої Каси”, ювілей сороклітньої письменницької та громадянської праці д-ра Андрія Чайковського. Заля була так переповнена, що доставлено ще сотку крісел, а деякі люди відійшли від каси, бо вже не стало місця.

Перед год. 8-ю вечером привели комітетові ювілята на залю. По обох боках походу стояла шпаліром молодь середніх шкіл: учні української гімназії і пластуни середніх шкіл „Р. Ш.” і привітали ювілята грімким окликом „СЛАВА!”. Коли ювілят засів на призначеному місці зі своєю старенькою дружиною, заграла на сцені оркестра української гімназії повітальний марш. Опісля проф. Д. Николишин виголосив реферат про твори ювілята та їх значення у вихованні української молоді. Хор „Коломийського Бояна” відспівав під управою проф. Романа Шипайла кілька народніх пісень.

За тим виголосив артист Скалозуб один уступ повісти „Олексій Корнієнко” „Велике свято — чи ще буде таке?” (В'їзд Хмельницького до Києва). Речитатив зробив велике враження.

На 5. точку програми концерту відспівав дівочий хор середніх шкіл „Р. Ш.” „Землю криє сніг спровола” Форостини і „Закувала та сива зозуля” — Ніщинського.

По вичерпанні першої частини програми, відслонено портрет ювілята, виконаний артистом Анастазієвським. Голова ювілейного комітету проф. Богдан Левицький віддав його на власність коломийського громадянства. Портрет має бути приміщений в музеї коломийського „Народнього Дому”.

Д-р Андрій Чайковський у труні в червні 1935 р.

Жалобна академія в пошану пам'яті д-ра Андрія Чайковського. У перших рядах родина Покійного.

Тепер вийшов ювілят на естраду, повитаний рясними оплесками.

Слідували привіти: від українських коломийських установ. Їх депутатія, адв. Чернявський і п. Марія Мельникова, передали ювілятові срібний вінок. Найбільш зворушуючі були привіти делегатів сільських народніх шкіл „Р.ІІІ.” з Пядик і Мишина, малих хлопчиків — привіти народніх шкіл: дівочої „Кн. Ольги” і хлоп'ячої „Шевченка”.

Вийшла ще одна депутатка від тих, що ще не вмюють читати, але їм мамуся розказувала казки із тих книжок, що Ти написав”.

Ювілят, очевидно зворушений, взяв депутатку на руки і сердечно поцілував.

Слідували привіти від читалень „Просвіти” в Печеніжині, Коршеві, Стопчатові, Ковалівці і інших сіл.

Проф. Ковалів відчитав наспівші привіти, писемні і телеграфічні, разом 73. Далі „Новий Час” повідомив:

Потім промовив ювілят, дуже зворушений. Найбільше зворушило його те, що в цім святі взяла участь українська молодь і селянство. Для них головно посвятив він свої сили, хотів їм дати таку книжку, за якою шукав в своїй молодості і не знаходив в тогочасній українській літературі. Хотів у їхніх серцях заціпити любов до свого рідного, до своєї бувальщини, а звертаючись до зібраної молоді сказав: „Любіть Україну, любіть своє рідне, хоч воно не дорівнює чужому, але воно своє, старайтесь це рідне піднести до рівня чужих культур. Не міряйте свого рідного французьким метром, а оцінюйте його висоту своїм рідним ліктем. Подумайте про те, що коли б ті великі народи, після яких дехто нашу культуру оцінює, жили серед таких злиднів як ми, то хто зна, чи їхня література дорівнювала б сьогоднішній нашій. Такого погляду держався я усе моє життя. Мені байдуже, чи мої письменницькі праці перейдуть до світової письменницької скарбниці. І я не писав на експорт, лише для свого любого, дорогого українського народу. І я щасливий сьогодні, що мої простенькі праці зайшли під селянську стріху і там їх радо прийняли.”

Дальша частина програми пішла своїм порядком. Учениця V. класи жін. гімназії виголосила частину повісті „Олюнька” — „Олюня в школі”.

Стопчатівський Селянський Хор відспівав Кошиця - Стеценка: „Ой і закладався сизий орел”.

Гімназист Т. Юзьків із VII. класи виголосив уривок із повісті Побратими про втечу побратимів з Острога. Пані Софія Ковбузова відспівала Лисенка-Франка: „Не забудь юних днів”, а наприкінці хор Бояна в супроводі оркестри відспівав Бетговена „Морська тишина та щаслива плавба”.

Концерт скінчився о 11,30 вночі. Численне товариство засіло відтак до спільної вечери в залі „Народнього Дому”. Цей комерс, з огляду на ювілята, відбувся без алькоголю і протягся до четвертої години рано. На комерсі дістав ювілят ще два подарунки: від Жіночого Кружка артистично виконану по-гуцульськи коробочку, а від п-ва Федевих

- 1) Лев Ганкевич — „Десятиліття Союзу Українських Адвокатів”. Ювілейний Альманах Союзу Українських Адвокатів, Львів, 1934 р.
- 2) Петро Сагайдачний — „Пам'яті Андрія Чайковського”, „Новий Час”, липень 1935 р.
- 3) На так зв. політичній еміграції по другій світовій війні, в Канаді випадково вдалося знайти цитоване число „Нового Часу” п. Осипові Навроцькому, якому складає належну подяку автор цього спогаду. Пересилаючи копію ювілейного свята в Коломиї, п. Осип Навроцький писав: „Переписав Бережанець, пильний читач творів Андрія Чайковського. У глибокій пошані до славної пам'яті Незабутнього Письменника. І з вдячності, бо розбуджена при читанні Його творів мрія — стати колись сотником — сповнилась. Сотник Українських Січових Стрільців, Осип Навроцький”.

Народне шкільництво А.) Під Австрією

Після прилучення Галичини до Австрії у 1772 р., найпекучішою справою стала справа освіти. Але селяни не мавши сотні літ доступу до школи завжди принижували у своїй людській гідності за кріпацтва, — не розуміли значення грамоти, науки, шкільництва. Ту несвідомість першими взяли проломлювати українські владики, як єпископ Білянський та його наступники. Львівська єпархія ділилася на деканати до яких належали окремі парохії. „Курендами” та інструкціями наказано закладати по селах парохіяльні школи. За те відповідали декани. Вони об’їздили підвладні їм парохії, організовували школи, давали вказівки-інструкції парохам та дяковчителям. Про візитації декани звітували консисторії, та австрійській владі — старостам. **У 1818 році відбулись візитації у таких селах та парох. школах:**

Плотича — дяковчителем був Іван Юрчинський, навчання відбувалось у домі пароха.

У селах:

Слобода, Ценів, Вибудів, Конюхи і Плауча Мала —

Візитатор у звіті ствердив у тих громадах відсутність шкільних будинків, дяковчителі вчили дітей у своїх хатах, або в домі пароха. Ствердив також, що дяковчитель в с. Вибудів був „нездолен” навчати дітей.

У 1927 році були візитації у селах :

Вибудів дяковчителем був Гринько Прийдун, навчались 9 хлопців і 8 дівчат.

Ценів дяковчителем був Михайло Оберський. Парох о. Венедикт Яримович і дяковчитель про школу дба-

- ли, а селяни радо посилали дітей у школу.
- Конюхи мали дві школи: одну при церкві „На Куті”, другу при парохіяльній церкві. У школі „На Куті” дяковчитель Семен Прийдун провадив школу добре, але дяковчитель Микола Мальчевський при парохіяльній церкві — „нездолен”. Парохом був о. Камінський.
- Плотича школа добре організована; дяковчитель Лука Негребецький — добрий. Парох о. Лука Ляхович навчав у школі Божого закону.
- Слобода Золота дяковчитель Василь Домбровський задовільно провадив школу, в якій вчилася 55 хлопців і 45 дівчат.
- Городище зі Слобідкою селяни горнутья до школи; у Городищі вчатья 25 хлопців і 32 дівчат, а в Слобідці — 13 хлопців і 13 дівчат.
- Золочівка-Каплинці — школи немає і немає кому про неї подбати.

У 1844 - 45 роках були візитації у таких селах і поселеннях:

Ценів, Олесин, Будилів з Медовою та Вимислівкою, Таурів, Куропатники з Сеньковим, Бишки з Потоком, Августівка з Хоростцем, Плавуча Мала, Глинна, Потутори з Літятином та Жовнівкою, Криве з Юзифівкою, Дібще з Комарівкою, Шибалин з Баранівкою, Лапшин з Гайком, Козова з Вікторівкою, Геленковим та Теофіпількою — у тих трьох селах взагалі шкіл не було. В Козові була „тривіальна” школа: Поручин з Бішем. В Поручині була вибудувана школа біля церкви на горбі 1841 р. Тому, що для дітвори доступ до школи був трудніший („зегр-унцугенгліх”), візитатор наказав передати шкільний будинок громаді на трупарню, а для школи збудувати новий, у догіднішому місці. Візитатором був о. Михайло Павликів, парох Бережан.

Візитатор у своєму загальному звіті про стан шкіл в деканаті, німецькою мовою до старости, писав: „Тому, що мої зарядження в справі шкільних будинків у селах: Бишки, Мечиців, Августівка, Золочівка, Плавуча Мала — не виконані, а в Плотичі школа і трупарня містяться під одним дахом — я прошу вжити гостріших заходів („крефтгіге егзекуціонсміттель анцувенден”). У звіті з 1847-48 навчального року візитатор, декан Бережан, о. Ст. Лужницький, який був парохом села Жуків, повідомляв — писав:

- Золочівка — діти не ходять на науку релігії, бо батьки не посилають.
- Таурів — школа в домі дяка, погана.
- Бишки — будинку для школи немає, до дяка на науку ходить мало дітей.
- Потутори — школа процвітає, до іспиту перед візитатором станули 5 хлопців.
- Криве — школа розвивається дуже добре, але дяковчитель го-

- лодус, бо батьки не причиняються.
- Козівка — школа добра, навіть до іспиту перед візитатором зголосилося 15 учнів.
- Шибалин — шкільний будинок не закінчено, діти ходять до дядка.
- Августівка — діти мало ходять до школи.
- Городище — школи взагалі немає.
- Поручин — відвідини дітей у школі — незадовільні.
- Лапшин — будинку для школи немає, діти сходяться на науку у винаймленій селянській хаті.
- Урмань-Дрищів — дяковчителі оправдують слабе знання учнів (дяковчителі Лавро Дячинський з Дрищева і Дмитро Сеньковський з Урманя) тим, що батьки не посилають дітей до школи. про що не раз доносили війтові громади.
- Вільхівець — школа не діє, до хати дядка перенісся парох, а дяк пішов у комірне. Діти не мають куди приходити на навчання.
- Конюхи-Ценів — поступ у науці шкільної дівтори задовільний .1).

Як видно із наведених звітів праця в парохіяльних школах була важким обов'язком через несвідомість загалу селянства, через самовільне відбирання шкільних будинків дідичами, безправне і примусове віддавання дяковчителів до військової служби, поширювання дідичами між селянами таких застрашуючих вісток як: „Люди, не посылайте дітей у школу, бо цісар усіх грамотних обіцяв дарувати турецькому султанові!“.. За таких обставин, праця духовного проводу все таки давала дуже багато корисного в ділянці освіти. В актах парохії Стриганці пов. Бережани, занотовано, що в 1850 р. була там парохіяльна добре організована школа. До школи належали громади: Вербів, Рекшин і Двірці. Шкільний будинок стояв неподалеку церкви. Дяковчитель діставав платню річно 25 гульденів та 2 сяги опалового дерева з кожного села. 2).

За австрійським шкільним законом з 1866 р. шкільництво в Галичині зовсім змінено; парохіяльні школи перестали діяти, за те введено обов'язкове навчання, а у селі з'явився новий чинник — народний учитель.

Крайова шкільна рада у Львові нормувала організацію народніх шкіл. Вони ділилися на школи сільські, маломістечкові та міські. Між ними була ріжниця в програмах навчання. Залежно від кількості учнів були школи 1, 2, 3, 4, 5, і 6-клясні, але по селах виключно одно або двоклясівки. Питання про мову навчання в народніх школах вирішувала місцева громадська рада; коли ж частина дітей говорила однією мовою, а частина — іншою, яка не була викладовою, то ту мову мали всі вивчати як обов'язковий предмет. На Бережанщині панувала майже без виїнятку мова українська, тому й школи були з українською викладовою мовою. В школах по містечках — Козова, Нараїв-місто, Бережани

викладова мова була польська.

Майже вся шкільна адміністрація була в руках поляків. Крайова шкільна рада дала полякам чотири п'ятих членства, а українцям лише одну п'яту. Вона вела польонізаційну шкільну політику, з якою довелося вести важку боротьбу за права української школи і рідної мови. Не меншу боротьбу треба було вести і з нашим селянством, бо воно за невеликим винятком, ставилося до школи негативно. Батьки весною чи літом, під час пільних робіт, відчували нестачу робочих рук у господарстві, посилаючи дітей до школи не мали пастухів тощо. „І на що його вчити, я не вмю писати, мій тато не вмів, якось ми жили, то й моя дитина теж буде жити без школи”... таку „філософію” можна було не раз, не два почути. В таких селах трудно було знайти приміщення на школу чи для вчителя. Звичайно, у справу втручався повітовий шкільний інспектор та політична адміністрація, наказуючи, під загрозою кари подбати в селі за школу. Так провадилась боротьба на два боки: із власним селом та польонізаційними затіями.

Згодом село збагнуло свою помилку. Поволі вчитель знаходив спілку мову з селянами, приєднував дітей до школи і вкінці став необхідним приятелем у громаді. Він учив дітей, а в громадських справах був дорадником села. Але матеріально — незавидна була доля народного вчителя. Як крайовий урядовець, він отримував за свою працю мізерну платню, бідував, не даремно діждався почесного титулу „голомора”.

Учителі також вели боротьбу за покращання свого матеріального становища. На початку 1890 років, вони створили свою стану організацію, яка почала обороняти їхні потреби і права. 3).

Б) Під польською займанщиною, 1920 — 1939 рр.)

До першої світової війни Бережанщина мала 72 % українських народніх шкіл, а інші це — так зв. „утраквістичні” та польські школи. З окупацією Західніх Земель України в 1919 — 20 рр. розпочалась повна польонізація шкільництва і зараз же зліквідовано сільські шкільні ради. Повітовий шкільний інспектор став всесильним володарем; разом з польською організацією „Польська рада народова”, він ліквідував українські школи в повіті, посилаючи до шкіл по змозі більше вчителів-поляків. Законом варшавського сойму з 1924 р. запроваджено формально утраквізм у сільському шкільництві. У школі викладовою мовою мала бути така, якої забажає двадцять громадян-батьків шкільної дітвори. Отож законом формально створювався шкільний плебіцит. Батьки мали право вносити, на урядових формулярах, заяви до повітового шкільного інспекторату. Але інспектор вимагав від батьків на заявах легалізованих підписів (в присутності нотаря або підпису в суді), що очевидно було пов'язане з додатковими коштами і присутністю в місті. Цей шкільний закон, званий „законом Грабського” був умисно так сконструйований, щоб українське населення не мало з ньо-

Інший варіант виду Бережан з боку гори Сторожисько.

го жадного хісна, бо сам творець його висказував пророцтво, що після 25-ти р. діяння цього закону – українська справа взагалі перестане бути актуальною... У 1925 році українські батьки із сорока громад подали свої заяви до інспекторату за приблизну кількість двох тисяч дітей; у 1932-гim внесено до Бережанського інспекторату ще більше таких заяв – усі вони залишились без відповіді. На скаргу батьків до адміністраційного трибуналу у Варшаві, трибунал визнав скаргу і домагання батьків правно і фактично обґрунтованими, але повітовий інспектор робив своє !..

З признанням підкреслюємо патріотичну поставу батьків-селян. Вони не шкодували ні трудів, ні часу, ні гроша – хоча їхні старання жодного успіху не мали. Передвоєнних вчителів польська влада звільняла з посад, закидуючи всім вороже наставлення під час українсько-

Бережанці, зліва дир. Богдан, з-права д-р Роман Ставничі, біля нього Леся з Дуткевичів дружина Богдана і Марія з Чайковських, дружина Романа.

польської війни. Повернених із полону вчителів вона збувала нібито тимчасовою відсутністю вільного місця. У 1925 році було в Бережанщині 11 шкіл з українською викладавою мовою, 59 шкіл утраквістичних, що фактично були польськими, і 30 чисто польських шкіл. У повіті було учителів поляків – 132 (66%), українців — 80 (34%), та й ті українці-вчителі зганяли сон інспекторові Познякові. Він почав звільняти їх „через службові причини” з посад. Так, звільнив учительку Брониславу Воронівну в селі Жовнівка з 22-річним стажем; Антонину Мерещовську, яка була 9 літ вчителькою; Олену Сагайдаківну з Нарєва, Марію Огоновську, Анну Михайлишин з Августівки та інш. 4).

До першої світової війни школа давала менше чи більше знання дітям, розбуджувала свідомість і зацікавлення наукою батьків і дітей; село жило під кличем — „У школі наша будучність”. По війні ж основним предметом у школі стало так зв. патріотичне „паньство” виховання, діяв шовіністичний, підмальований польським патріотизмом, дух. По шкільних кімнатах на першому місці — державний польський герб, портрети начальника держави, зате позникали знам'я хреста та св. ікони. Виклади польською мовою були для дітей незрозумілі. Це впливало на навчання і на почуття дітей. Зрештою, діти не раз бачили, що діялося в домах батьків, під час поліційних обшуків, хатніх ревізій, арештів, побоїв. Може своїм дитячим розумом не все збагнули, але відчували кривду і так у них закипала ненависть до ворога, ненависть до польського окупанта. У школі діставали діти польські букварі, чи інші підручники, у яких знову псевдо-патріотичний зміст і портрети. Увага вчителя звернена на „паньство” духа; тут і там він висміював або принижував усе українське, — але діти все це на свій лад розуміли. Свою нехоть виказували „розмальовуванням” образків в книжці. Одному „додали” вуса, іншому що їх мав за великі „обрізували”, декому „викололи” очі, чи залили чорнилом лице. Учитель-поляк, переглядаючи книжки, вбачав у тому злочин — починалось слідство, наказ батькам справляти нові книжки, а врешті й поліційні допити: почали й батьків притягати до карної відповідальності, хоча поляки самі були причиною такого „шкідництва”...

Однак діти не вгавали. У шкільних книжках дівтора перестала „мазати”, зате зникали декоративні малюнки і портрети із шкільних заль, або їх нищила чиясь рука. „Дитяча шкільна війна” тривала весь час існування Польщі. В останніх її роках прокуратура і поліція, послуговуючись вказівкою „згори” про злочин „шкільного саботажу”, дочіплювали його кожному заарештованому громадянину, запідозреному в приналежності до ОУН (Організація Українських Націоналістів). Докази вини базувала поліція на таємних конфіденціальних інформаціях. На суді поліція знову відкликала до тих же інформацій, але прізвища свого „конфідента” не виявляла, мовляв, це урядова таємниця, — і суд приймав такі свідчення за правдиві, та за-суджував підсудного.

Чимало було того роду процесів перед карним судом у Бережанах. Львівський „Новий Час” з 1935 р., ч. 223, від власного кореспондента, занотував: „За зневагу президента”. Перед лавою присяглих суддів при окружному суді в Бережанах відбувся 20 і 21 вересня ц. р. політичний процес Семена Федечко, селянина з Бишок, Бережанського повіту, літ 20, за провину з арт. 125, параграф 2, 26, 156 і 158 карн. кодексу. Відчитаний на розправі акт обвинувачення закидував йому таке: в лютому ц. р. управитель прилюдної школи в Бишках, Методій Беднарський ствердив, що декотрі учні 3-ої класи понищили, або пошкодили портрети президента Річ Посполитої, і далі: шкільні діти не хотіли зразу вияснити управителеві школи цю справу і щойно, коли управитель зарядив, щоб батьки дітей купили нові портрети, тоді батько одного учня, Микола Туліглович, виявив виновника знищення портретів президента, домагаючися, щоб портрети відкупив цей, що намовив дітей знищити їх, а саме обв. Семен Федечко., про що довідався від свого сінка.

Управитель школи списав з Тулігловичем протокол та переслав його шкільному інспекторові. Переслухано учнів третьої класи — Грицька Тулігловича, Богдана Олеськова, Василя Лихолата і Грицька Прийдуну, і вони зізнали управителеві школи, що коли 26 лютого йшли до школи, стрінув їх на дорозі Федечко і намовляв нищити портрети президента, не відповідати в школі на питання в польській мові, рисувати на таблиці тризуби. За його намовою вони це й зробили.

Обв. Федечко заперечив усьому, він ніколи дітей до нічого не намовляв, а наговорив на нього малий Гринько тому, що його батько чус ненависть до нього. В кінці „Новий Час” повідомляв:

На розправі не признавався Федечко до вини і боронився, як у слідстві. Переслухано цілу низку свідків обвинувачення і оборони, також управителя школи і учнів. По замкненні доказового поступування, трибунал поставив присяглим два головні питання, згідно з актом обвинувачення з арт. 125, 156 і 158 к. к. Перше питання присягли судді заперечили 10 голосами, зате затвердили 7 голосами друге, головне питання. На тій підставі трибунал проголосив присуд, засуджуючи Семена Федечка за провину з арт. 156 і 168 к. к. на один рік і шість місяців тюрми та на заплату 80 зл. коштів.

Трибуналові проводив суддя окр. суду Людвік Польни, вотивали судді д-р Ст. Суrowяк і д-р Фудалі. Обвинувачував підпрокур. Вашевські. Боронили д-р Володимир Бемко і д-р Михайло Західний.” - (ий). 5).

„Шкільною війною” були охоплені не лише діти народніх шкіл. Вона провадилась і в середніх школах, очевидно, в інших формах та розмірах. Дух ненависти до чужої школи охопив усю молодь. У гімназіях молодь примушували брати участь у всяких польських патріотичних святах, як відзначення „3-го мая”, „незалежності” і інш. Молодь, зі свого боку старалася насмішками „поменшувати” повагу тих імпрез. Серед учнів гімназії творилися „п'ятки” незалежних чи законспірова-

них УВО, а згодом ОУН. Траплялися й інші акти спротиву. У березні кожного року гімназія святкувала іменини Йосифа Пілсудського.

17 березня 1929 р. позичали учні в гімназійній бібліотеці книжки для навчання чи лектури, і котрийсь із них сказав, що хоча й бере книжки, та ледве чи матиме час прочитати. „Як то не буде часу – обізвався учень 5-ї класи Ярослав П. – чоловіче, та ж буде свято Юзька Цюхрая!“.. Вчителька-полька, яка випозичала книжки, запитала: „Хто це сказав?“. Тим часом учень Я. П. зник, а учні „не знали“. Але якось вона й дійшла – довідалась і донесла директорові гімназії Е. Райтерові. Той скликав конференцію вчителів у якій взяло участь 28 осіб. Голосували: 14 голосів було за адміністраційну кару, інші 14 — за усунення учня з усіх гімназій. Вирішувати мусів сам директор Райтер. Третьої днини він дав учневі Ярославові П. свідоцтво відходу, додаючи від себе: „На тому кінчиться вся кара, дякуй Богу, що не передаю справи прокуратурі за обиду маршала Польщі“. Немає на світі нічого злого, щоб на добре не вийшло. Нинішній власник фірми „Арка“ в Нью-Йорку на 7-ій вулиці напевно згадує про ті часи з приємністю. Йому так обійшлося. Але чимало з гімназійної молоді сиділи на лавах підсудних, пересиджували в судових, поліційних арештах. Щасливіші з поміж них знайшли притулок в українських приватних гімназіях „Рідної Школи“, або Малої Семінарії у Львові, яку створив незабутній великий наш Митрополит Слуга Божий Андрей, якраз для рятування викиненої із шкіл української молоді.

- 1) „Українсько-руський Архів НТШ, Львів, 1909 р. Матеріали до історії Галицько-руського шкільництва в 18 і 19 ст. проф. д-р. Ст. Томашівський. Д-р Степан Томашівський — „Стан парохіяльних шкіл у Бережанському деканаті в 1848 - 49 рр.“
- 2) Із недрукованих спогадів колишнього управителя школи в Стриганцях, Семена Весоловського: „З переходом шкільництва на державний кошт, відокремилась школа у Вербозі від Стриганець, кілька літ пізніше — Рекшин, а біля 1910 р. — Двірці. У тих селах постали самостійні школи. До першої світової війни в Стриганцях була читальня „Просвіти“, руханково-пожежне Т-во „Січ“. По війні відновлено читальню, але на віднову т-ва „Січ“ влада не дала дозволу. Тому був заснований „Луг“. У 1924 р. засновано в Стриганцях споживчу кооперативу „Самопоміч“. В часах польської окупації збудовано читально-кооперативний дім „Народний Дім“, з театральною залюю і приміщенням для читальні і кооперативи. На будову дому д-р Володимир Бемко пожертвував будівельний камінь, а селяни — дарову працю та дерев'яний матеріял. Належить згадати грсмадян-патріотів: Івана Юзефика, Гринька Данилкова, Івана Данилова, Михайла Модя, Островських, Семена Весоловського (дир. школи, книговод, бібліотекар — душа кооперативи — примітка автора) його також для „добра школи“ в 1939 р. інспектор в Бережанах переніс у повіт Дрогобич. Війна не дозволила виконати таке розпорядження... У Двірцях (мале село) також діяла і читальня і споживча кооператива. Добрими українськими громадянами були: рід Дидиків, Шуварівський Олекса, Куці, Федечко; в Рекшині де також працювала читальня і кооператива відзначалися: Теодор Турчин, родина Круків, С. Федьчишин, Олекса Зяць, Гриць Ганчар“.

- 3) „Діло” — 1892 р. ч. 216, допис з Бережан — „Спить окружна конференція учителів”.
- 4) „Діло” — з 15 квітня 1926 р. — Антоні Позняк, повітовий шкільний інспектор в Бережанах.
- 5) „Новий Час”, Львів, 8 жовтня 1935 р. ч. 223 — Допис: „За зневагу президента”.